

Racionalnost diskursa nasuprot diskurzivnom nadzoru

Proturječnosti između dviju konceptualizacija javnoga
mišljenja u teoriji i empirijskom istraživanju

Slavko Splichal*

SAŽETAK

U telefonskoj anketi 435 odraslih osoba u cijeloj zemlji ispitan je utjecaj alternativnih skupova prediktivnih varijabli o spremnosti pojedinaca da se javno očituju i njihovu stvarnom ponašanju u javnosti. Nacrt empirijske studije proizlazi iz teorijske rasprave o tome može li model "javnog mišljenja kao društvene kontrole", poput spirale šutnje, doista nadoknaditi konceptualne i eksplanatorne "nedostatke racionalnog javnog mišljenja", u kojoj je izloženo nekoliko argumenata protiv pojednostavljenog modela javnoga mišljenja kao nadzora. Kao rezultat, za mjerenje važnosti različitih izvora varijance u zavisnim varijablama, upotrijebljen je niz prediktivnih varijabli. Istraživanje otkriva značajne razlike između hipotetične spremnosti ispitanika da govore i stvarnog javnog izražavanja njihovih mišljenja u smislu prediktivnih varijabli te između alternativnih objašnjenja obiju zavisnih varijabli. U cjelini, rezultati ankete potvrđuju teorijske argumente protiv isključenja "racionalne" komponente iz (empirijskih) istraživanja javnoga mišljenja.

Ključne riječi: javno mišljenje, javno mnijenje, društvena kontrola, diskurzivni nadzor, racionalnost diskursa, spirala šutnje

* Slavko Splichal, Odjel za komunikologiju Fakulteta društvenih znanosti Sveučilišta u Ljubljani (FDV), Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija. E-mail: slavko.splichal@uni-lj.si

Istraživanje javnoga mišljenja predstavlja područje koje se često osporava i u kojem se, kako je rekao C. W. Mills, “mršavost rezultata može usporediti samo s razrađenošću metoda i uloženom pomnjom”, a apstraktni empirizam usredotočen je na onu vrstu ponašanja koja je podobna za statistička istraživanja (Mills, 1959/2000: 52). Zanimajući društvene odnose među pojedincima i skupinama, ta vrsta istraživanja svodi društvene znanosti “ni na što više osim ‘agregatne psihologije’” (Coleman, 1964: 88-9). Početkom 1920-ih Walter Lippman je razočarano utvrdio kako o javnome mišljenju gotovo nema uvjerljive literature i žalio se da se “postojanje sile zvane javno mišljenje uglavnom uzima zdravo za gotovo” (1922/1960, 253.). Nije bio prvi koji je jadikovao nad stanjem stvari u tom području. Proturječnosti u konceptualizaciji i identitetu javnog mišljenja pojavile su se već potkraj osamnaestoga stoljeća. Sustavna nastojanja da se pojam javnoga mišljenja (re)konsolidira i (ponovno) otkrije njegov specifični empirijski referent javljaju se tek u sociološkoj misli dvadesetoga stoljeća, no proturječni su bili i rezultati tih nastojanja. Theodore M. Newcomb (1950: 176) predložio je izraz “grupni stavovi” kao primjereniji naziv za predmet istraživanja javnoga mišljenja. Zbog poteškoća s definicijom, mnogi su – na primjer, Harwood L. Childs (1965), Valdemar O. Key (1967), Benjamin Ginsberg (1986), James Beniger (1987) i John Zaller (1992) – zaključili kako je izlaz iz sve većih nedoumica da se u empirijskom istraživanju izraz “javno mišljenje” zamijeni izrazom “masovno mišljenje”. Razvoj ispitivanja javnoga mišljenja pogoršao je stvari, iako je Philip Converse vjerovao da je “čvrsta afirmacija industrije ispitivanja javnoga mišljenja ... homogenizirala definiciju i za dogleđnu je budućnost stabilizirala” (Converse, 1987: 13). No, činjenice su potvrdile suprotno: unatoč znatnom novcu i pažnji posvećenoj ispitivanju javnoga mišljenja, “malo je teorijskih perspektiva koje mogu voditi istraživanje o ulozi nazora javnosti u političkom procesu. Možda taj nedostatak i nije neko iznenađenje s obzirom na to da ne postoje čak ni dosljedne definicije pojma ‘javno mišljenje’” (Glynn i McLeod, 1984: 43).

Na drugoj strani, Lippmann je unekoliko pogriješio. Važne publikacije o publicitetu, javnome mišljenju i javnoj sferi javljale su se još od osamnaestoga stoljeća. Prije dvadesetoga stoljeća ključna su djela objavili Jeremy Bentham, Immanuel Kant, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Albert Venn Dicey, Gabriel Tarde, Gustave le Bon, da spomenemo tek najpoticajnije autore, a početkom dvadesetoga stoljeća slijedili su ih sociolozi Čikaške škole u Sjedinjenim Državama te Wilhelm Bauer i Ferdinand Toennies u Njemačkoj (Splichal, 1999). Najviša kvaliteta koju je ta plejada mislilaca pripisala javnome mišljenju bilo je to da se, da parafraziramo Kurta Langa (2003), “javno mišljenje razvija iz *diskursa* na svim razinama – od ulice do najviših tijela

vlasti. Ono pridonosi *prosvijećenosti* putem koje ljudi postupno otkrivaju što je u njihovu *zajedničkom interesu*” (kurziv dodan).

Suprotno tome, Elisabeth Noelle-Neumann tvrdi kako teorije javnoga mišljenja koje polaze od toga da je tvorba mišljenja “racionalan proces” ne mogu objasniti “pritisak koji javno mišljenje *mora* vršiti želi li imati ikakav utjecaj na vladu i građane”, a “ako se javno mišljenje tumači kao društvena kontrola, lako je objasniti njegovu moć” (1980/1993: 227). Noelle-Neumann nije se pritom izjasnila misli li na “instrumentalnu racionalnost” ili na “komunikativnu racionalnost” – razlika koju je Habermas jasno definirao – javnoga mišljenja ili možda čak oboje. Spominjući uzgred Roberta E. Parka, predstavnika “racionalističkog” pristupa, Noelle-Neumann navodi “jednu američku monografiju” tvrdeći da je Park rad na disertaciji o javnom mišljenju iscrpio i razočarao te upozorava: “Slična sudbina čak i danas vjerojatno čeka autore koji pokušavaju izjednačiti javno mišljenje i racionalnost” (1980/1993: 223). Očita bi pouka iz Parkove priče trebala biti: “Ne gubite vrijeme na racionalno javno mišljenje!”

Ideje racionalnosti i nadzora u teorijama javnoga mišljenja

Bi li “javno mišljenje kao društveni nadzor” doista moglo nadoknaditi konceptualne i eksplanatorne nedostatke “racionalnog javnog mišljenja”? Budući da ne može biti nikakve sumnje u to da su i racionalni diskurs i nadzor dijelovi procesa javnoga mišljenja – oba pojma podrazumijevaju specifičan oblik kontrole i specifičan oblik racionalnosti (bilo pretežno “formalne” ili “instrumentalne” ili pak “supstantivne” u Weberovoj dihotomiji) – pitanje *racionalnosti* u definiciji javnoga mišljenja prvenstveno je stvar normativnog interesa. Prema Weberu, racionalizacija je makropovijesni proces koji nijedno društvo ne može izbjeći. Stoga bi “deracionalizacija” javnoga mišljenja, koju sugerira Noelle-Neumann, predstavljala povijesnu regresiju. Naprotiv, kako bi Weber rekao, proces javnoga mišljenja sve više karakterizira *instrumentalna racionalizacija*. Ipak, “jedno je shvatiti da racionalni ideali nisu postignuti. ... Posve je drugo smjestiti iracionalne aspekte ponašanja u središte politike i držati se kao da je istina ili lažnost načela nevažna” (Wilson, 1962: 147). Problem je analogan odnosu između načela javnosti i pravde, koji je Kant izložio na primjeru dvoboja. Ako javno mišljenje prisiljava osobu kojoj je nanesena uvreda da zadovoljštinu potraži dvobojem a ne na sudu (tj. “racionalno”) i jedan od sudionika dvoboja pogine, to se ne može nazvati umorstvom jer se dvoboj odigrao javno i uz pristanak obiju strana. Na drugoj strani, dvoboj je u očitom proturječju s kategoričkim imperativom kaznene pravde da se ubojstvo bilo koje osobe suprotno zakonu mora kazniti smrću i transcendentalnoj formuli javne pravde

da je svako djelovanje koje utječe na prava drugih ljudi pogrešno ako njihova maksima nije sukladna publicitetu (Kant, 1975/1983: 135). Kantov je zaključak bio da je takvo empirijsko uređenje postizanja zadovoljštine ipak barbarско i nepotpuno te bi stoga oba normativna načela trebala ostati na snazi.

Ta proturječnost između normativnog i iskustvenog značenja javnoga i javnoga mišljenja bila je i razlogom Parkova “razočaranja”: “Ono što se obično naziva javnošću jest jedna vrsta grupe koja je u većini na istoj razini svijestirazvoja kao gomila. Stoga, takozvano javno mišljenje općenito nije više od lakovjerna kolektivnog impulsa kojim se može manipulirati krilaticama. Obično se pokazuje da je moderno novinarstvo, koje bi izvješćivanjem i razmatranjem događaja trebalo upućivati i usmjeravati javno mišljenje, jednostavno mehanizam za kontroliranje kolektivne pažnje” (Park, 1904/1972: 57). No, to ne znači da bi normativne koncepte trebalo potpuno odbaciti.

Razlika između tih dviju konceptualizacija javnoga mišljenja nije razlika između racionalnosti i moći kontrole (utjecaja), nego prije razlika u *podrijetlu* i *cilju* kontrole. To je u biti posljedica *dvaju različitih pristupa* javnome mišljenju: “instrumentalnog” pristupa koji je usredotočen na one snage u modernome svijetu koje oblikuju i sputavaju mišljenja i djelovanja pojedinaca, dok je “supstantivna” konceptualizacija usredotočena na načine i oblike djelovanja pojedinaca usmjerenih stjecanju kontrole nad svojom okolinom. Prva se usredotočuje na različite oblike kontrole grupe nad svojim članovima kako bi smanjila razlike među njima, druga naglašava izvornost, priznavanje individualnosti i društvenu promjenu. Posljednji je pristup karakterističan za Toenniesovo teorijsko promišljanje javnoga mišljenja i Meadov i Deweyev simbolički interakcionizam, na kojima se temelji koorijentacijski pristup javnome mišljenju. Po definiciji, svaka *institucionalizirana* ljudska djelatnost podrazumijeva društvenu kontrolu (Berger i Luckmann, 1969: 59). Ona može uključivati cijeli spektar od monopola (apsolutna kontrola od strane samo jedne instancije) do najslabijih i najprobabilističnijih oblika, tj. svaki oblik svrhovitog utjecaja na ponašanje, ma koliko bilo beznačajno, nikada ne može isključivati racionalnost. Kao i svaki drugi oblik društvene volje, poput prava i religije, javno mišljenje uključuje, prema Toenniesu (1922), jednu važnu dimenziju *društvene kontrole*. On je tvrdio da zajednička volja daje obvezatnost svim oblicima kolektivnih mišljenja – mogu se razlikovati samo stupnjem u kojem su doista obvezujući za cijelu zajednicu ili društvo (npr. oblici organske volje više nego oblici refleksivne volje. Sumner (1997: 5) uočava dva glavna problema u pojmu “društvene kontrole” kakav se razvio od početka 1900-ih: (1) priroda *kontrole* (npr. integrativna nasuprot onoj koja stvara sukobe; lokalna nasuprot globalnoj kontroli i (2) priroda *društvenoga* (npr. konsenzualna i suradnička nasuprot hegemonističkoj kontroli; progresivna nasuprot konzervativnoj, in-

trinzična nasuprot ekstrinzičnoj kontroli). “Društveni karakter ‘kontrole’ stavili su na politički dnevni red ljudi na teritorijima na kojima su sredstva proizvodnje, sredstva ‘legitimnog’ nasilja i sredstva masovnog komuniciranja bila u rukama elita i stručnjaka ... čija je moć na ovaj ili onaj način proizlazila iz nasilnog gušenja alternativnih zahtjeva za tim resursima” (Sumner, 1997: 8).

Od prvih poštanskih mreža u drevnom perzijskom, rimskom i kineskom carstvu, komunikacije su i na pojedinačnoj i na društvenoj razini djelotvorno obavljale funkciju kontrole. Jeremy Bentham je prvi razvio ideju kontrole od strane javnoga mišljenja kao središnji dio svoje obrane predstavničke demokracije – jedinog sustava koji, prema njegovu mišljenju, može istinski služiti javnom interesu i sprječavati zlouporabu moći. Zanimala ga je trajna potraga vlasti za prilikama u kojima će promicati nemile, pristrane interese. Kako je tvrdio, “takva je priroda čovjekova kad je zaogrnut vlašću – u ovom dijelu područja vladavine koje je ovdje u pitanju, koju god pakost nije učinio danas, sigurno o njoj danas razmišlja, i ako ga ne obuzda strah od onog *što javnost može misliti* i učiniti, sutra to može stvarno učiniti” (1820: Pismo I; kurziv dodan). Prema Benthamu, javnost postupaka i rasprava u političkoj skupštini trebala bi omogućiti djelotvornu kontrolu “tribunala javnoga mišljenja” nad izabranim predstavnicima kako bi ih spriječio da zloupotrebljavaju vlast, zajedno s još četiri nužne političke reforme: godišnje parlamente, praktički opće pravo glasa, ravnopravno pravo glasa i tajnost glasovanja.

U nacrtu svojega znamenitoga Panoptikona, Bentham se usredotočio na to kako veliki broj ljudi staviti pod trajni *skriveni* nadzor nekolicine i to tako da ne samo sumnjaju, nego da znaju kako se zna sve što čine, premda to ne bi trebao biti slučaj. Nadzor Panoptikona je opresivan u tom smislu što pojedincu ili grupi omogućuje kontrolu nad drugima i prisiljava ih da djeluju protiv njihove volje. Nadzor od strane javnosti (by publicity), međutim, nikoga ne mora *uvjeravati* u to da je pod nadzorom budući da je posve očit i oni koji su izloženi *javnome* nadzoru aktivno sudjeluju u publicitetu. Parlamentarni je nadzor također medij kroz koji se može postići na znanju temeljena vlast, emancipacija i sloboda. Općenito, Benthamovo načelo javnosti je primjer ideje benigne kontrole kanonizirane engleskim utilitarizmom s formulom “istraga, zakonodavstvo, izvršenje, kontrola i izvještaj”.

Benthamova konceptualizacija odnosa između javnosti i nadzora otkriva da su priroda i oblici društvene racionalnosti i nadzora povijesno i kulturno specifični. Potkraj devetnaestoga stoljeća počela je preobrazba Benthamove ideje javnoga mišljenja. Premda su je prihvatili mnogi, čak i neki kritički usmjereni teoretičari (npr. u Čikaškoj školi), poimanje javnosti radikalno je rekonceptualizirano naglašavanjem dimenzije *društvene* kontrole, što se razvilo u dominantno operacionalno razumijevanje javnoga mišljenja u dvadesetome stolje-

ću. Dok je Bentham smatrao da je glavna funkcija publiciteta omogućiti tribunalu javnoga mišljenja da (racionalno) sankcionira političke predstavnike koji ne promiču javni interes, nova inačica vladavine javnosti koja se razvila u sociologiji i socijalnoj psihologiji preusmjerena je na pitanje “kako javno mišljenje utječe na čovjeka kao pripadnika društva, prije nego kao njegova zastupnika ili predstavnika” (Ross, 1901/1969: 97. bilj.). Nova konceptualizacija nije naglasila moć javnoga mišljenja da kontrolira vladare nego njegovu moć da disciplinira ljude – sprječavajući ih da se ponašaju sektaški i istodobno ih isključujući iz aktivna sudjelovanja u tvorbi javnoga mišljenja. Normativna ideja dovođenja vlade pod nadzor javnosti putem javnosti potpuno je odbačena. Javnost se smatrala prvenstveno disciplinskim instrumentom koji najširu populaciju prisiljava da se prilagodi bez obzira na bilo kakvu klasnu podjelu. “Organ javnosti” – tisak – koji je nekoć, barem teoretski, bio zamišljen kao sredstvo kontrole najmoćnijih, pretvorio se konceptualno i praktično u instrument proizvodnje konformizma putem socijalizacije.

“Došli smo do vremena kada obični ljudi gotovo uopće nisu svjesni prisile javnoga mišljenja, toliko su ga navikli slijediti. Oni ne mogu sanjati o onome što bi trebalo već se prepuštaju očevidnom proglasu mase. Modernoga Amerikanca ne onesposobljuje toliko strah od toga što bijesna javnost može učiniti, koliko čista nesposobnost da ostane miran u navali potpuno neprijateljskog komentara, da proživi život u stalnoj suprotnosti sa savješću i mišljenjem onih oko njega”. (Ross, 1901/1969: 105)

Rossovo mišljenje da bi društvena kontrola trebala suzbijati devijantno ponašanje i osiguravati društveni red, replika je Lockeove uvjerljive rasprave o “kazni koja proistječe iz zakona zajednice” (Locke 1690, knj. 2, glava 28, str. 12.) i mnogo bliže onoj vrsti reda koji je Bentham (1787/1995) zamislio u svojoj “kući za kontrolu” – s ciljem da se veliki broj ljudi stavi pod trajni nadzor i učini trajnim objektom, ali nikada subjektom kontrole – a ne njegovoj zamisli demokratske kontrole nad parlamentom. No, neki su autori u tome vidjeli glavni prilog razvoju valjane teorije javnoga mišljenja. Noelle-Neumann, na primjer, inzistira na tome da “nećemo napredovati prema teoriji javnoga mišljenja ako ne usvojimo jedan posve drugačiji koncept javnoga mišljenja” [od onog koji ga povezuje s procesima vladavine] (Noelle-Neumann, 1991: 257). Njezina tvrdnja (1980/1993: 229) da su svi pod vlašću javnoga mišljenja – “moć javnoga mišljenja tako je velika da je ne mogu ignorirati ni vlada ni pojedinačni pripadnici društva” – podriva koncept javnoga mišljenja. Štoviše, kako je V. O. Key (1961/1967: 543) mnogo ranije naglasio, nema smisla razmišljati o javnome mišljenju ako je svatko kontroliran. Pitanja svrhe, tko i/ili što kontrolira, koja su inherentno politička, od temeljne su važnosti za empirijski pojam javnoga mišljenja.

Spirala šutnje: šest desetljeća kontroverzi

Bilo bi pogrešno pripisati Noelle-Neumann ideju utemeljenja javnoga mišljenja na tendenciji pojedinaca da se prilagode i njihovu strahu od sankcija, koji uvjetuju njihovo ponašanje u javnosti. Taj je pojam prvi definirao Tom Harrisson, engleski antropolog i utemeljitelj Britanskoga instituta javnoga mišljenja, u svojem članku “Što je javno mišljenje?” objavljenom 1940. Sljedeći ulomak prikazuje Harrissonovu zaslugu za model koji je kasnije razvila Noelle-Neumann:

“U svim običnim vremenima i mjestima, *većina običnih ljudi* slijedit će ono što misle da je *većina*, u javnosti će izražavati uglavnom one nazore i mišljenja koji su općenito *prihvatljivi* i respektabilni. ... Javno mišljenje je samo dio privatnog mišljenja i samo onaj dio koji se, da tako kažemo, u svakom trenutku *usuđuje* pokazati. ... *Javno je mišljenje ono što ćete bilo kome reći naglas*. ... Tek kada mišljenja dospiju na tu razinu, o njima se slobodno raspravlja i postaju široko prihvaćena, sve utjecajnija. Mnoge stvari koje uznemiruju mnoge umove uopće nikada ne dođu na tu razinu. A općenita mišljenja mogu tu razinu dosegnuti samo ako dobiju *društvenu sankciju* – to jest, dokaz izvanjske, autoritativne i po mogućnosti brojne, potpore.” (Harrisson, 1940: 370, 373, 374; kurziv dodan.)

Harrissonove su ideje izvanredno slične modelu “spirale šutnje” koji je Noelle-Neumann razvila više od trideset godina poslije, ne odajući priznanje T. Harrissonu. Zapravo, Noelle-Neumann je samo reducirala složenost Harrissonova modela: društvene sankcije u izvornome Harrissonovu modelu reducirala je na negativne društvene sankcije i, dalje, na samo jednu njihovu vrstu – strah od društvene izolacije, te istodobno uzdigla strah od izolacije na isključivu eksplanacijsku varijablu u modelu koji, međutim, nikada nije empirijski iskušala. Kada je Noelle-Neumann naposljetku ipak pokušala naći neke empirijske dokaze straha od izolacije, taj je koncept reducirala na psihološki koncept “srama” koji se odnosi na inhibiciju pojedinca u prisutnosti drugih i ne odnosi se na strah od izolacije.

Harrissonovo propitivanje javnoga mišljenja nije naišlo na velik odjek, ali je spirala šutnje, kako je Noelle-Neumann nazvala svoj “integrativni model javnoga mišljenja”, potaknula žive rasprave i tijekom posljednja tri desetljeća pobudila niz polemika. Mnogi su osporili valjanost modela i na teorijskoj i na empirijskoj (operacionalnoj) osnovi (Splichal, 1999; Scheufele & Moy, 2000). Suprotno diskurzivnoj (“racionalnoj”) tradiciji u konceptualizaciji javnoga mišljenja koju je naglasio Lang, središnja ideja Noelle-Neumann bila je “empirijski potkrijepiti proces tvorbe javnoga mišljenja putem pojedinčeva promatranja njegove ili njezine društvene okoline” (Noelle-Neumann, 1974: 51). Tu je

okolinu ona poimala kao nediferenciranu cjelinu, “klimu mišljenja” koju pojedinci hipotetski stalno procjenjuju. Te procjene rezultiraju ili u izražavanju osobnih mišljenja kada ih smatraju sukladnim s većinskim mišljenjem ili u autocenzuri kada vide neslaganje s većinskim mišljenjem. Prema modelu spirale šutnje, promjene individualnih mišljenja proizlaze prvenstveno iz utjecaja medija kao glavnog izvora individualne percepcije većinskog/manjinskog mišljenja. Model pretpostavlja isključivo jednosmjernan odnos između klime mišljenja u okolini (kako je percipirana putem medija) i pojedinca: pretpostavlja se da su mišljenja i oblici ponašanja pojedinaca izravna posljedica klime mišljenja.

Ključna i možda najspornija pretpostavka u teoriji Noelle-Neumann jest: “Pojedincu je to da ga se ne izolira važnije od vlastitoga suda. Čini se da je to način na koji se živi u ljudskome društvu” (Noelle-Neumann, 1974: 43). Drugim riječima, *strah od izolacije* je elementarni pritisak na pojedince da se prilagode, koji ne može nitko izbjeći, i to bi trebalo objasniti spiralni proces u kojem većina progresivno ušutkava glas manjine. Ta je pretpostavka doživjela veliku teorijsku i empirijsku kritiku. Empirijski testovi modela Noelle-Neumann donijeli su mješovite rezultate – od (nekoliko) uvjerljivih potvrda do (mnogo) oštrog pobijanja. Pozabavit ću se samo onim točkama kritike i dodatnim ili alternativnim čimbenicima koji utječu na tvorbu i izražavanje osobnog mišljenja koji su uzeti kao polazišta u empirijskoj studiji o kojoj govorimo u sljedećem dijelu.

Pozitivne nasuprot negativnim sankcijama

Za sada, najbolji raspoloživi dokazi iz empirijskih studija upućuju na to da se strahom od izolacije može objasniti manje od deset posto varijance spremnosti na javno komuniciranje, a još manje varijance u osobnom javnom komunikativnom djelovanju. Veličina tih učinaka prilično je respektabilna u empirijskom istraživanju koje se bavi višestruko determiniranim pojavama, poput ljudskog komunikativnog djelovanja. Ako se na (ne)spremnost na javno očitovanje gledalo kao na determinirano višestrukim uzrocima, od kojih je strah od izolacije samo jedan, tada su posljedice te veličine savršeno razumljive. Međutim, ako se strah od izolacije konceptualizira kao primarni ili čak isključivi uzrok javnog ponašanja, kao u tradicionalnom modelu spirale šutnje, tada je opseg njegova utjecaja očito premalen da bi dokazao valjanost modela.

Jedno je moguće objašnjenje neuspjelih potvrda modela u tome da strah od izolacije (ili bilo koje druge negativne društvene sankcije) nudi samo djelomično – negativno – opravdanje: što je strah od izolacije jači, manja je spremnost na javno očitovanje (što je očito sukladno zanimanju za *kontrolu* nad pojedin-

cima kod Noelle-Neumann). Kad bi strah bio dovoljno jak, nitko se više ne bi usuđivao govoriti. Ipak, strah od izolacije ne može ni poticati ni objasniti ljudsku volju i želju za komunikacijom (tj. za komunikativnim *djelovanjem*). Kako znamo, ljudi govore i djeluju unatoč svim mogućim strahovima i oklijevanjima – zato što imaju poticaj, potporu i pomoć da to čine, te prije svega zato što je *komunikacija generička ljudska sposobnost i potreba*. Čak se i strah od izolacije oblikuje putem *uzajamnih* transakcija između pojedinca i ljudi u njegovoj ili njezinoj okolini; stoga, oblikuju ga i trajne osobne značajke i varijabilnija društvena okolina. Te transakcije uključuju ne samo negativne sankcije, nego i pozitivne. Na primjer, Toennies je smatrao da intenzitet nekog mišljenja određuje želju da ga se izrazi, ali *izražavanje mišljenja* može također biti “odvojeno od njegova prirodnog konteksta, sa specifičnom namjerom, specifičnom svrhom na umu”, npr. radi “osobnog probitka”, i čak iznuđeno “uvjeravanjem, laskanjem, obećanjem budućih koristi, zahtjevima, prijetnjama i naredbama” (1922: 32-33). Mnoge su empirijske studije potvrdile Toennies-ovu tvrdnju da su demografske varijable, poput dobi, roda, naobrazbe i društvenog statusa, vezane za spremnost pojedinaca na javno izražavanje mišljenja.

Posljedično, spirala šutnje može samo ponuditi moguće objašnjenje zašto neki pojedinci *ne* sudjeluju aktivno u tvorbi javnoga mišljenja, ali ne može objasniti zašto neki ljudi *žele* izražavati i *izražavaju* javno svoja mišljenja ili, drugačije rečeno, zašto se aktivno uključuju u komunikativna djelovanja na različitim razinama od razgovora do masovne komunikacije.

Oblici konformizma nasuprot konformizmu

Suprotno jednodimenzionalnom konceptu konformizma u Noelle-Neumann, pojedinci se ne prilagođavaju društveno prihvatljivim oblicima ponašanja i mišljenjima samo radi toga da budu prihvaćeni i poštovani i da izbjegnu izolaciju, nego oni također trebaju druge kao *izvore potrebnih informacija*. Sa strahom od izolacije mogao bi se povezati samo jedan oblik konformizma – konformizam koji je posljedica *normativnog* ili *uz grupu vezanog* utjecaja i odnosi se na koheziju grupe i nužnost *konvergenije prema identičnim mišljenjima* (što je “univerzalna” situacija koja se pretpostavlja u spirali šutnje Noelle-Neumann). Drugi tip konformizma proizlazi iz *informacijskog* ili *na zadaću usmjerenog* utjecaja i tiče se odnosa između pojedinca i objekta, a ne odnosa među pojedincima (Deutsch i Gerard, 1955). Kada se protumači u okviru Festingerove (1957/1962: 31) teorije kognitivne disonancije prema kojoj “strah od disonancije” vodi oklijevanju da se djeluje ili izjasni kako bi se izbjegla potencijalna disonancija, to što pojedinci “oponašaju” većinsko mišljenje nije nužno motivirano bilo kakvom vrstom pritiska ili disonancije, poput

straha od izolacije, već jednostavno može biti posljedica dobivanja pouzdanih informacija. Pojedinaac može tumačiti većinsko mišljenje kao dokaz za određeno stajalište o stvarnosti, što naročito može biti slučaj kada “‘točni’ odgovor na dotično pitanje uopće nije jasan ili ako je stvarni tijek zbivanja vrlo neizvjestan” (Price & Allen, 1990: 378). Uočena neslaganja čak mogu pridonijeti sposobnosti ljudi da iznose *razloge* (Price, Capella & Nir, 2002).

Normativni (“društvena kontrola”) i informacijski (“racionalni”) utjecaji nisu uzajamno isključivi, no spirala šutnje u Noelle-Neumann ipak pretpostavlja samo valjanost osobnog konformizma potaknutog normativnim pritiskom. Budući da u njezinu modelu nema nikakva informacijskog utjecaja kojem pojedinci mogu biti izloženi i nema potreba za dobivanjem informacija, nema racionalnog procesa tvorbe mišljenja. S time se možemo potpuno složiti – pod pretpostavkom da se model odnosi samo na nedemokratsku društvenu sredinu. Međutim, u takvoj situaciji, javno mišljenje gubi svoje bitne značajke i postaje slično ili čak istovjetno s religijom, kako bi rekao Toennies. Jednostavnost “očijukanja s modelima masovnog društva atomiziranih pojedinaca izloženih na milost centraliziranih medija” u modelu Noelle-Neumann, kako ga je nazvao James R. Beniger (1987: 51), te njezino oduševljeno bavljenje “tamnom stranom masovne komunikacije” (Katz, 1983), postaju sve očitiji kada se usporede s obuhvatnijim sociološkim pristupima javnome mišljenju koji se bave integrativnim procesima, poput koncepta “oponašanja” Gabriela Tardea i koncepta “oblika konformizma” Davida Riesmana, da izdvojimo samo dva.

Tarde (1902/1969) je javnost definirao kao “čisto duhovan kolektivitet, disperziju pojedinaca koji su fizički odvojeni i čija je kohezija potpuno mentalna” (1969: 277). U svakom civiliziranom društvu, smatra, postoje “struje mišljenja” koje povezuju ljude: “Ta veza leži u njihovoj istodobnoj uvjerenosti ili težnji i u njihovoj svijesti o tome da u isto vrijeme dijele neku ideju ili želju s velikim brojem drugih ljudi” (1902/1969: 278). Tarde je slavan po svojoj tezi o *oponašanju* kao univerzalnom sociološkom načelu, te nas stoga ne može iznenaditi njegovo uvjerenje da je razgovor “najjači oblik oponašanja, širenja nazora, ideja i oblika djelovanja” (1902/1969: 308). Također, ustvrdio je kako “potreba da se slažemo s javnošću koje smo dio, da mislimo i djelujemo u skladu s mišljenjem, postaje sve jača i neodoljiva kako javnost postaje brojnija, mišljenje prodornije i sama potreba češće zadovoljena” (1902/1969: 318).

Ipak, Tardeov je koncept oponašanja nerazdvojno povezan s dva druga “univerzalna sociološka načela” – *opozicije* i *inovacije*. Prema Tardeu, inovacija i posljedično ljudski napredak (promjena društvenih uvjeta) proistječu iz opozicija – “vidimo stvari koje su u skladu i koje, umnažanjem, dolaze jedna s drugom u sukob” (1902/1969: 144). Drugim riječima, bez opozicije nema inovacije; bez inovacije, nema se što oponašati. Javno mišljenje uvijek teži stapa-

nju sličnosti “u jednostavan i moćan sklad”, no istodobno “ostavlja nesputanim njihove pojedinačne razlike” (1902/1969: 286). Razgovor stoga nije samo sredstvo oponašanja i propagiranja nego i “jedina kočnica vlade” i “neuništiva utvrda slobode” – sinteza Benthamove i Kantove konceptualizacije publiciteta. Ako u Tardeovu shvaćanju javnoga mišljenja postoji opozicija između dimenzija diskursa i kontrole, ona je produktivna – “Između funkcioniranja razgovora i promjena mišljenja postoji čvrsta veza, a o tome ovise obrati moći” (1902/1969: 314). Rezultat koji se pritom postiže nije najbolji zamislivi u svim povijesnim okolnostima. “Nesreća je da je suvremeno Mišljenje postalo svemoćno ne samo prema tradiciji ... nego i prema razumu – sudbenom razumu, znanstvenom razumu, zakonodavnom ili političkom razumu”, no to “ne znači da je razum također slabiji” (1902/1969: 300). Međutim, za Tardea je normativna dimenzija javnoga mišljenja važna kao i iskustvena, a proturječnost među njima ne iskorijenjuje nijednu od njih.

U svojoj knjizi *Usamljena gomila* (1950) Riesman se ne poziva na Tardea, no njegova tipologija “društvenih karaktera” zapravo odražava Tardeovu trijadu univerzalnih socioloških načela. Prema Riesmanu, društveni karakter je “više ili manje trajna i povijesno uvjetovana organizacija pojedinčevih poriva i zadovoljstava – jedna vrsta ‘opreme’ kojom pristupa svijetu i ljudima” (1950/1991: 4). On predstavlja onaj dio pojedinčeva karaktera koji dijeli velik broj ljudi i koji proizlazi iz društvenog života takvih grupacija. Riesman naznaje rabi izraze “društveni karakter” i “oblik konformizma”. Premda vjeruje da društveni karakter uključuje i “oblik kreativnosti”, ne samo “oblik konformizma”, naglašava prvenstvo ovog drugog u tvorbi društvenih karaktera. I dok nijedno društvo ne može izbjeći konformizam, kreativnost se može cenzurirati, gušiti i u danom razdoblju može biti čak potpuno odsutna.

Riesman je, prema *različitim izvorima konformizma*, razlikovao društveni karakter usmjeren na tradiciju, na sebe i na druge. Slijedeći tradiciju, ljudi *okrenuti tradiciji* nastoje, prema Riesmanu, prije svega izbjeći *sramotu*, što osigurava njihov konformizam. *Okrenutost sebi* odnosi se na društvenu orijentaciju koju je u pojedinca već tijekom njegova najranijeg razdoblja života usadio stariji naraštaj (roditelji), što pojedince vodi tome da se prilagode generaliziranim normama i pravilima ponašanja, premda u manjoj mjeri nego ljudi koje vodi tradicija. Naposljetku, Riesman govori o društvenom karakteru *okrenutom drugima* u ljudi čiji je “konformizam osiguran njihovom sklonošću da budu osjetljivi na očekivanja i preferencije drugih” (Riesman 1950/1991: 8), što je tipično za društva “početnog pada stanovništva”. U Riesmanovoj teoriji nijedan od ta tri oblika konformizma nije izravno vezan niti čak nastao iz straha od izolacije.

Tardeova i Riesmanova teorija uključuju oponašanje/konformizam u okvir mnogo šireg društvenog konteksta koji uključuje paralelne, često proturječne tendencije kako bi pokazale složenost društvenih procesa oponašanja i prilagodavanja. To ne znači da prijetnja izolacije ne postoji; “proces tvorbe mišljenja predstavljen modelom gotovo se sigurno javlja u *nekim uvjetima* i u *nekoj mjeri*, ali razmjeri njegova pojavljivanja još nisu poznati” (McQuail i Windahl, 1981: 69; kurziv dodan). Ključno pitanje nije postoji li takav proces (naravno da postoji), nego *zašto* postoji, pod kojim *uvjetima* i *tko/što ga stvara*.

Prema klasičnoj literaturi o konformizmu, pojedinci se obično nastoje prilagoditi mišljenjima u svojoj neposrednoj okolini ili referentnim grupama a ne mišljenjima u široj (npr. nacionalnoj) okolini, dok većinsko mišljenje usaduje konformizam samo u *specifičnim okolnostima* (vidi Toennies, 1922; Lowell, 1923; Key, 1961/1967; Harrison, 1940; Kennamer, 1990). Općenito, u nizu studija je otkriveno da se povećane razine konformizma mogu očekivati u situacijama članstva u grupi i (očekivane) interakcije s članovima grupe, ekstremnih grupnih normi, javne identifikacije mišljenja pojedinaca, poteškoće i dvosmislenosti pravilne reakcije na neku situaciju i nedostupnijih informacija.

Pojedinci imaju različit prag prihvaćanja rizika: prihvaćena i javno izražena bila bi samo mišljenja koja imaju potporu iznad stanovita praga koji, međutim, može biti mnogo niži od 50 posto. Taj proces postavljanja osobnih pragova možemo usporediti s pragovima koji se obično primjenjuju u sustavima razmjernog predstavnštva za izbore u zakonodavna tijela ili u dodjeli minutaže na televiziji političkim strankama tijekom izbornih kampanja: tek kada stranka postigne dani prag, postaje javno vidljiva time što su njezini članovi u parlamentu ili predstavnici u televizijskoj emisiji u živo. I dok ti pragovi vrijede za sve aktere u društvu, pragovi pojedinaca mogu se uvelike razlikovati. Kako primjećuje čak i Noelle-Neumann (1991: 272), “ljudska bića imaju različite razine osjetljivosti na prijetnju izolacije”.

Nekoliko empirijskih studija sadrže sveobuhvatne dokaze da u složenoj društvenoj situaciji prijetnja izolacije nije široko prisutan čimbenik konformizma. Csikszentmihalyi (1991: 296) s pravom naglašava da se društva međusobno uvelike razlikuju prema tome što definiraju kao devijantno kao i po stupnju tolerancije, te se stoga razlikuju i u pogledu razine “prijetnje od izolacije” i šutnje kao njezine posljedice. Nalazi mnogih studija pritiska većine omogućili su istraživačima da ustanove velik broj čimbenika koji utječu na pojedinčev društveni konformizam, poput: *političkih* i *kulturnih* specifičnosti (Tokinoya, 1996), pojedinačnih *interesa* i *potreba* koji proistječu iz specifičnih životnih uvjeta (Toennies, 1922), pojedinčevo članstvo u *različitim referentnim grupama* (Merten, 1958; Glynn & McLeod, 1985), stupnja pojedinčeve (*ne*)sigurnosti, tj. koliko čvrsto on/ona vjeruje da je njegovo/njezino mišljenje

ispravno (Moscovici, 1976) te činjenice da “manjinsko mišljenje” mogu zastupati stotine tisuća pojedinaca i čak elite (Salmon i Kline, 1985). Razlike u stupnju pojedinčeva konformizma ovise i o čimbenicima osobnosti poput autoritarnosti, mogućnosti da ga se uvjeri, društvenog samopouzdanja i vjere u sebe (Price i Oshagan, 1995). Dodatan čimbenik koji može umanjiti strah od izolacije i konformizam jest *difuzija očekivanja pojedinaca*: što su njihova očekivanja raspršenija, stvarat će manje pritiska i *vice versa*. Na primjer, ako su sva očekivanja usmjerena na političke izvore ispunjenja, može se očekivati mnogo veća tendencija uvažavanja većinskog mišljenja nego u slučaju očekivanja raspršenih među obitelji, poslovnim tvrtkama, sindikatima, nepolitičkim udruženjima itd. U tom posljednjem slučaju, “moglo bi se očekivati da će se uložiti u političke igre spremnije držati onih granica koje poraz čine podnošljivim” (Key, 1961/1967: 551).

Nekonformizam nasuprot konformizmu

Moscovici i njegovi kolege (1976) ustanovili su u eksperimentalnim studijama da se ne samo manjina često uspješno odupire mišljenju većine, nego se čak može dogoditi suprotno, kada je manjina u svojem mišljenju dosljedna. Eksperiment je uključivao većinu od nekoliko “naivnih” subjekata i manjinu od dvoje eksperimentalnih suradnika koji su promatrali niz očito plavih dijapozitiva. Kada su oni ustvrdili da su dijapozitivi zeleni, trećina eksperimentalne većine dala je netočne odgovore da su zeleni. Dakle, determinirajuća varijabla nije nužno veličina grupe ili relativni omjer između manjine i većine, nego prije stupanj jednodušnosti grupe. Popisu eksplanatornih varijabli možemo dodati percipirani (stručni) status onih koji izražavaju mišljenja te veličinu i važnost razlike između većinskog i manjinskog mišljenja kako ih percipiraju pojedinci.

Odličan primjer je eksperimentalno “ispitivanje javnoga mišljenja kroz razgovor” (deliberative polling) koje je vodio Fishkin (1997). U nekoliko eksperimenata u SAD-u i Ujedinjenom Kraljevstvu nasumično odabrani ispitanici znatno su izmijenili mišljenja nakon intenzivnih međusobnih rasprava u malim skupinama i s ekspertima i političarima. Važan rezultat u svim eksperimentima bio je da su se, nakon razgovora u skupinama, odgovori “ne znam” (koje analize Noelle-Neumann potpuno zanemaruju) znatno smanjili. Usto, konačni odgovori ispitanika su se kao posljedica razgovora *znatno izmijenili*, ali bez tendencije da potvrđuju hipotezu o strahu od izolacije. U najekstremnijem primjeru koji jasno potvrđuje tu hipotezu, u trima ispitivanjima na temelju rasprave o pitanjima opskrbe električnom energijom u Teksasu 1996., prosječna potpora za obnovljive izvore energije (npr. vjetar ili sunčevu energiju) kao najvažniju

opciju za dobivanje energije *pala* je s dvotrećinske većine prije rasprave u skupini na manje od trećine nakon nje, u prosjeku više od 40 posto (Fishkin, 1997: 220). Za razliku od spirale šutnje, Moscovicijeva teorija i Fishkinovi ekperimenti mogu nam pomoći objasniti kako manjinsko mišljenje postaje većinsko mišljenje – proces koji je karakterističan ne samo za tvorbu javnoga mišljenja nego za sve društvene inovacije koje potiču razvoj općenito.

Raznovrsnost okoline

Tvrđnja da mediji izravno i homogeno utječu na percepciju pojedinaca u pogledu klime mišljenja može se pobijati u oba aspekta, tj. i u pogledu izravnosti i homogenosti. U pluralističkom se društvu mediji razlikuju prema političkoj orijentaciji te stoga možemo očekivati da se razlikuju i u količini pozornosti koju posvećuju objektivno postojećim manjinskim i većinskim mišljenjima u društvu. Uz političku raznolikost medija kojima se služe, percepcija većinskog mišljenja pojedinaca dodatno je “zamršena” zbog dodatnih izvora informacija i utjecaja, poput referentnih skupina. Stoga ne iznenađuje da su testovi Helmuta Scherera s velikom pouzdanošću dokazali *odsutnost* bilo kakve očite veze između upotrebe masovnih medija i pojedinčeve procjene klime mišljenja, te između klime mišljenja i pojedinčeva mišljenja (Scherer, 1990: 269).

Čak i ako prihvatimo hipotezu da su oni koji zastupaju manjinsko stajalište nespremniji javno se izražavati od onih s većinskim stajalištem, ostaje pitanje koja je razina u tvorbi većinskoga mišljenja za pojedince presudna, bilo tako da potiče ili guši njihovo javno izražavanje. Trebalo bi razlikovati tri razine “klime mišljenja”: makrorazinu (npr. masovni mediji koji pokrivaju cijelu zemlju), mezorazinu (političke stranke, profesionalne grupe) i mikrorazinu (primarne grupe). Referentne grupe – i stvarne, empirijski postojeće grupe s kojima je pojedinac u interakciji ili ih smatra važnima, i psihološki konstruirane ili virtualne grupe – a ne “opća većina” nose norme i perspektive koje pojedinac koristi za tumačenje društvene zbilje. Na primjer, većinsko mišljenje u političkoj stranci može predstavljati manjinu u cijeloj naciji (i obratno), ali i jedno i drugo može igrati presudnu ulogu – u različitim okolnostima – u stvaranju volje pojedinaca da svoje mišljenje javno izražavaju. Premda je priznao da se ne može svako mišljenje javno izraziti, Toennies je također izdvojio, za razliku od Noelle-Neumann, one najmoćnije institucije (Crkvu i državu) koje ograničavaju izražavanje “opasnih” mišljenja. Jaworski (1993: 137) povezuje “ušutkavanje neke grupe (ili pojedinca) putem stvaranja i održavanja njihova neodređenog statusa” s borbom između moćnih grupa. Dominantna grupa može gušiti manjinski glas mijenjanjem percepcije društva o statusu manjine,

npr. čineći ga neizvjesnim ili čak stavljajući u pitanje pravo manjine na postojanje, što je tipično za totalitarne režime.

Stvaranje nasuprot iznošenju mišljenja

U modelu spirale šutnje ostaje nejasno kako su mediji uključeni u procese javnoga mišljenja – stvaraju li prvenstveno javno mišljenje ili ga jednostavno odražavaju. Noelle-Neumann u svojoj teoriji također ne vidi da se javno mišljenje, čak i ako se shvaća kao jednostavan agregat (većinskih) mišljenja ili statistička distribucija mišljenja, mora prije svega stvarati *individualno*, a zatim pretvoriti u neki oblik *kolektivnog* mišljenja, te naposljetku postati kontrolirajuća sila. Tarde je to jasno rekao u *Zakonima oponašanja (The Laws of Imitation)* (1969: 180; 300): “Bilo koja krasna kombinacija ideja mora najprije sinuti u umu pojedinca prije no što osvijetli um nacije. ... Preobrazba pojedinačnog mišljenja u društveno mišljenje, u Mišljenje, nastala je zahvaljujući javnom diskursu u klasično doba i u Srednjem vijeku, tisku našega vlastitog vremena i, u svim vremenima, prije svega, osobnim razgovorima.” Kako je tvrdio Allport u svojoj kritici “slijepih ulica” (1937: 10-11), čak i operационаlna definicija javnoga mišljenja mora definirati javno mišljenje u smislu da ga “moraju izražavati neki pojedinci ili ga uopće ne možemo znati”. Drugim riječima, svako mišljenje, uključujući javno mišljenje, mogu stvoriti samo pojedinci – ili, kako Tarde kaže, “svaka javnost ima nekoga tko je nadahnjuje i katkada je njezin tvorac” (1902/1969: 282) – i u velikoj mjeri pojedinci ga izražavaju. Individualna i agregatne razine tvorbe mišljenja su međuovisne, pa su stoga međuovisne i racionalna rasprava i društvena kontrola. Ali prvenstvo tvorbe mišljenja u toj međuovisnosti pripada pojedincima, a ne medijima.

Dok u početnom procesu tvorbe javnoga mišljenja prevladava spoznajna ili racionalna komponenta, u procesu recepcije pojedinaca postaje važnija afektivna komponenta. Da bi neko mišljenje postalo javno, bitni su upravo procesi tvorbe, izražavanja i recepcije mišljenja; oni određuju razliku između jednostavnog zastupanja istog mišljenja među mnogim pojedincima i pravog javnog mišljenja temeljenog na raspravi. U tom procesu “lideri mišljenja” mogu imati odlučujuću ulogu, ali spirala šutnje uopće ih ne spominje. Doista, iz dobrih razloga – jer time bi u model ušao “elitni pojam javnoga mišljenja koje predstavlja sud obaviještenih građana” i time obezvrijedio isključivost “koncepta integracije” kao biti javnoga mišljenja (Noelle-Neumann, 1989: 6). Istodobno, što iznenađuje, Noelle-Neumann tvrdi kako “nema potrebe za odabirom između elitnog koncepta i koncepta integracije” jer se “elitno mišljenje može shvatiti kao segment u općem javnom mišljenju”. Ipak, “elitni koncept” je izostao iz modela spirale.

Nacrt empirijskog istraživanja

Istraživačka pitanja i uzorak

Naša empirijska studija nije bila zamišljena kao sveobuhvatan test modela spirale šutnje. Cilj joj je odgovoriti na dva povezana skupa skromnijih pitanja. Prvo, objašnjava li osobna sklonost prilagodavanju većinskom mišljenju i budućem trendu mišljenja (ne)spremnost na izražavanje mišljenja o prijepornim pitanjima bolje ili lošije od alternativnih eksplanatornih varijabli? Drugo, kakav je odnos između spremnosti na javno izražavanje i stvarnog komunikativnog djelovanja pojedinaca u pogledu čimbenika koji na njih utječu?

Podaci za naše istraživanje potječu iz računalno podržane telefonske ankete 435 nasumično odabranih odraslih stanovnika Slovenije sredinom ožujka 2003. Isključujući one koji ne ispunjavaju uvjete, pogrešne brojeve (tvrtke i faks) te brojeve koji ne rade, stopa odgovora bila je 54%. Ispitanici su odgovarali na pitanja o njihovim mišljenjima o tri politički i moralno prijeporna pitanja, važnosti tih pitanja, percepciji različitih razina “klime mišljenja” i budućim trendovima mišljenja vezanim za ista ta pitanja, njihovoj spremnosti da o njima govore u različitim društvenim sredinama, njihovu javljanju u javnosti tijekom protekle godine i potencijalu vođenja mišljenja. Usto, primijenili smo ljestvice stajališta od 1 do 5 – od 1 (izrazito neslaganje) do 5 (izrazito slaganje) – za ocjenu njihove brige za mišljenja drugih, autoritarnu podložnost i njihov osjećaj moralne dužnosti da se očituju sa svojim mišljenjem. O nekim metodološkim problemima i rješavanju pri konstruiranju indikatora raspravljat ćemo kasnije (potanje vidi Dodatak).

Varijable

Prema Noelle-Neumann, jedan od važnih čimbenika koji utječu na izražavanje mišljenja je “moralna težina” pitanja na koje se mišljenja odnose: što je veća, veća je vjerojatnost spirale šutnje. Za naše smo istraživanje izabrali tri pitanja koja se razlikuju – barem hipotetski – u pogledu moralne težine i političke važnosti. U proljeće 2003. ulazak u NATO bio je u Sloveniji politički najkontroverznije pitanje, ali s malom moralnom težinom. Suprotno tome, pitanje prava žena na pobačaj stalno je bilo izrazito moralno kontroveržno, ali prilično male političke važnosti. Treće pitanje uključeno u istraživanje, pitanje izgradnje muslimanske džamije nedaleko od glavnoga grada jedne pretežno rimokatoličke zemlje, smatralo se i u moralnoj i u političkoj komponenti srednje važnim.

Mjerenje spremnosti na izražavanje mišljenja uključivalo je devet različitih opcija koje bi ispitanici hipotetski htjeli iskoristiti: (1) razgovor s kolegama s

posla, (2) stavljanje naljepnice na automobil, (3) sudjelovanje na političkom skupu ili javnoj demonstraciji, (4) raspravljanje o temi na sastanku s ljudima suprotnog mišljenja, (5) potpisivanje peticije, (6) sudjelovanje u “brbljaonici” na Internetu pod vlastitim imenom, (7) odgovaranje na pitanje koje postavi novinar, (8) pisanje pisma ili članka za novine, (9) telefonski poziv u radijsku ili televizijsku razgovornu emisiju. Koliko su tih mogućnosti tijekom posljednje godine doista iskoristili, bila je mjera za drugu zavisnu varijablu. Obje mjere bile su isprva zamišljene kao ljestvice Guttmanova tipa, ali su testovi pokazali da je kumulativnost ljestvica vrlo manjkava, tj. odabir “javnijeg” oblika izražavanja mišljenja među ispitanicima nije nužno implicirao odabir svih prethodnih ili “manje javnih” opcija. Stoga smo odbacili ideju Guttmanova skalograma i jednostavno zbrojili odabrane opcije svakog ispitanika (vidi Tablicu 1). Unutarnja dosljednost temeljena na korelaciji pojedinih stavki bila je vrlo visoka za spremnost na izražavanje mišljenja o tri specifična pitanja (Cronbachova alfa bila je 0.8493, 0,8491 odnosno 0.8639), što znači da naši ispitanici nisu devet različitih opcija zapravo percipirali kao značajno drugačije, dok je dosljednost bila mnogo manja u slučaju stvarno izraženih mišljenja (Cronbachov alfa 0.7041), što pokazuje da se upotreba devet opcija za izražavanje mišljenja u praksi veoma razlikuje. Ne iznenađuje, kako pokazuje Tablica 1, da je spremnost na izražavanje mišljenja u hipotetskoj situaciji više nego dvostruko veća od stvarnih osobnih podataka o javnom istupanju tijekom protekle godine; štoviše, možemo reći da su ispitanici precijenili svoju istinsku spremnost za javno istupanje. Premda je korelacija između dviju zavisnih varijabli statistički vrlo značajna ($r = 0.593$, $p < .001$), te se dvije varijable također značajno razlikuju u pogledu najmoćnijih eksplanatornih varijabli, kako će poslije biti pokazano. I spremnost na izražavanje mišljenja i prošli podaci o stvarno izraženim mišljenjima u značajnoj su korelaciji s razinom naobrazbe, spolom i naročito dobi ispitanika (mlađi, obrazovaniji i muški ispitanici skloniji su izražavanju vlastitih mišljenja). Kada se uključi u konačne regresijske modele, dob ispitanika pridonosi objašnjenju izražene spremnosti na javno izražavanje (objašnjavajući manje od dva posto varijance), ali nimalo objašnjenju učestalosti prošlih komunikativnih akcija ispitanika.

Tablica 1. Spremnost na izražavanje mišljenja (prosjeak za tri pitanja) uspoređena s brojem različitih javnih očitovanja tijekom protekle godine; cijeli uzorak (N = 435)

Broj iskorištenih opcija	Spremnost na izražavanje mišljenja (prosjeak za tri pitanja)	Očitovanja u protekloj godini
Nijedna	5,2 %	32,6 %
Jedna	12,1 %	23,4 %
Dvije	12,4 %	23,4 %
Tri	15,0 %	12,2 %
Četiri do pet	27,0 %	7,0 %
Šest do sedam	18,8 %	0,7 %
Sedam do devet	9,5 %	0,7 %
Prosječan broj opcija	3,7	1,5

Pojedinačni potencijal za vođenje mišljenja konstruiran je sa šest indikatora kojima se mjerila individualna procjena kompetencije (“Ako se usporedite s ljudima koje osobno poznajete, koliko ste upoznati s argumentima za i protiv...”) vezano za tri različita pitanja (ulazak u NATO, izgradnja džamije u glavnom gradu i pravo žena na pobačaj) i ispitanikovu procjenu vjerojatnosti da će njegovo mišljenje o tri pitanja tražiti ljudi koje poznaje (vidi Dodatak). Između upoznatosti s argumentima vezanim za neko pitanje, važnosti koju mu ispitanik pridaje i vjerojatnosti da će se od njega tražiti mišljenje o njemu postoji pozitivna korelacija (vidi Tablicu 2). Između indikatora onoga što netko zna u usporedbi s drugima i njegova ili njezina položaja u osobnoj mreži ustanovljeno je znatno preklapanje, premda dijelom varira ovisno o pitanju. Samo jedan od 15 koeficijenata korelacije između šest indikatora nije bio značajan na razini .002. Slika 1 predstavlja ukupnu distribuciju vjerojatnosti da će se od njih zatražiti mišljenje na uzorku 435 ispitanika. Ne iznenađuje da je osobni potencijal za vođenje mišljenja također u visokoj korelaciji s razinom naobrazbe ($r=.321$, $p<.001$).

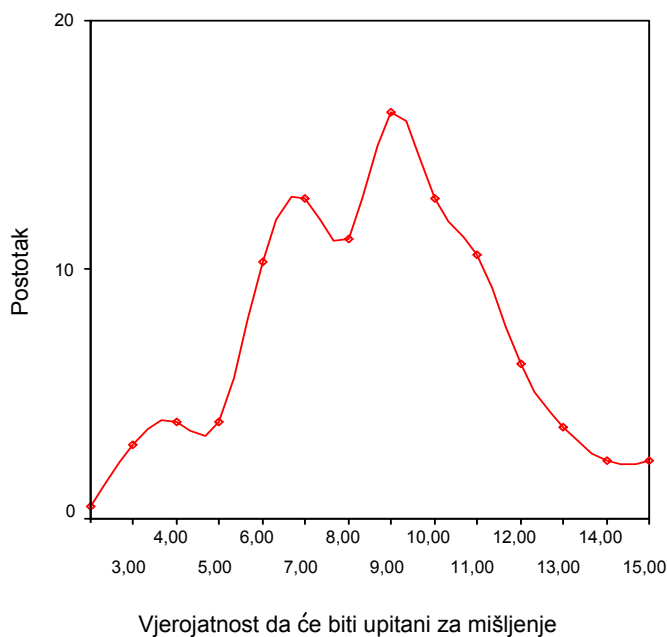
Tablica 2. Bivarijatna korelacija za tri prediktora: upoznatost ispitanika s argumentima za i protiv svakog kontroverznog pitanja, vjerojatnost da će biti upitani za mišljenje o njemu te pripisana važnost; cijeli uzorak (N = 435)

Korelacija između:	za: Kontroverzno pitanje		
	NATO	Pobačaj	Džamija
Pripisana važnost / Vjerojatnost da će biti upitani	R = .206**	r = .206**	r = .282**
Pripisana važnost / Upoznatost s argumentima	R = .356**	r = .221**	r = .213**
Upoznatost s argumentima / Vjerojatnost da će biti upitani	R = .347**	r = .456**	r = .444**

** p < .001

Preliminarna analiza podataka otkrila je da su naši ispitanici uočili značajne razlike između četiri tipa (ili razine) “klime mišljenja”. Ispitanici su iznijeli vlastito mišljenje o svakom kontroverznom pitanju na ljestvici od 1 do 5 (za i protiv) i procijenili mišljenja (1) obitelji i prijatelja, (2) kolega s posla, (3) zemlji u cjelini i u (4) masovnim medijima. Nije nas zanimalo smjer razlika, nego samo apsolutna veličina razlika. U prosjeku, ispitanici su “nacionalnu klimu” (medije i zemlju u cjelini) percipirali kao značajno suprotnu njihovim vlastitim mišljenjima o sva tri pitanja, za razliku od članova obitelji, prijatelja i kolega čija su mišljenja percipirali kao bliža vlastitima (vidi Dodatak). Preliminarna regresijska analiza sa spremnošću na iznošenje mišljenja kao zavisnom varijablom i četiri percipirane razlike za tri pitanja kao prediktorima otkrila je da je “nacionalna razina” klime donekle utjecala samo na spremnost pojedinaca da izražavaju mišljenja (osim u slučaju prava na pobačaj, gdje je razlika u mišljenju u odnosu na kolege s posla bila, čini se, najvažniji prediktor) – ali, što iznenađuje, imala je poticajan utjecaj, tj. percepcija većih razlika pojačala je spremnost na iznošenje mišljenja. Stoga je prediktivna varijabla “Razlika između osobnog mišljenja i percipiranog mišljenja drugih” stvorena za daljnje analize samo s razlikama između osobnog mišljenja ispitanika i njegove ili njezine procjene mišljenja koje zastupa većina u zemlji te dominantnog mišljenja koje predstavljaju mediji o svakom od tri kontroverzna pitanja, kako bi “maksimirali pritisak” (prema modelu spirale šutnje) na individualnu konformnost.

Slika 1. Vjerojatnost da će biti upitani za mišljenje prema procjeni ispitanika, agregirana za tri kontroverzna pitanja (min = 3, max = 15); cijeli uzorak (N = 435)

Razlika između osobnog mišljenja i procjene trenda vladajućeg mišljenja, koja je bila sljedeći prediktor uzet iz modela spirale šutnje, izračunata je kao apsolutna udaljenost na ljestvici od 1 do 5 između vlastitog mišljenja ispitanika i njihove procjene trendova mišljenja u (1) zemlji i (2) medijima za svako kontroverzno pitanje te agregirana.

Ljestvica stavova Likertova tipa za mjerenje osjećaja moralne dužnosti ispitanika da javno istupaju, njihova briga za mišljenja drugih kao oblik Riesmanova "senzibiliziranja očekivanja i preferencija drugih" te autoritarna pokornost (pokoravanje autoritetima) koja hipotetski povećava spremnost na javni istup kako smo gore izložili, postigli su priličnu unutarnju dosljednost (Cronbachov alfa seže od .62 do .84; vidi Dodatak). Trebalo bi imati na umu da je pažnja ispitanika tijekom 20-minutnog telefonskog intervjuiranja mogla oslabjeti zbog čimbenika na koje anketari ne mogu utjecati te tako umanjiti pouzdanost tog instrumenta. Pa ipak, da bi se izbjegao halo efekt, u upitniku je bilo izmiješano 17 stavaka triju varijabli, što je sigurno smanjilo razinu statističke pouzdanosti. Najniža razina pouzdanosti ustanovljena je za ljestvicu au-

toritarne pokornosti s 5 stavaka, no koja se pokazala jednim od najmoćnijih prediktora u regresijskim modelima.

Rezultati regresijskih analiza

Tablica 3 predstavlja usporedbu dvaju regresijskih modela, jednog koji objašnjava spremnost na iznošenje mišljenja, tj. broj opcija koje bi ispitanici potencijalno iskoristili kako bi izrazili vlastita mišljenja (lijevi stupac), i drugog, koji objašnjava stvarno komunikativno ponašanje, tj. broj opcija koje su ispitanici doista iskoristili tijekom protekle godine (desni stupac).

Prvi model koji povezuje spremnost na iznošenje mišljenja sa sedam prediktivnih varijabli, objasnio je 26,6% varijance. Najjači prediktor u modelu je moralna dužnost izjašnjavanja ($b=.21$, $p<.001$). Što je ispitanik moralno osviješteniji i što je više priznat kao vođa u mišljenju, on ili ona iskoristili bi više opcija da izraze svoja mišljenja. Briga za mišljenja drugih ($b=.19$, $p<.001$), važnost pitanja u raspravi ($b=.17$, $p<.01$) i razlika između osobnog mišljenja i percipiranih mišljenja u medijima i populaciji ($b=.16$, $p<.01$) također proizvode značajne koeficijente. Pokazuje se da preostala dva prediktora, autoritarna pokornost i razlika između osobnog mišljenja i procjene trenda vladajućeg mišljenja u populaciji općenito i u masovnim medijima ne igraju nikakvu ulogu pri objašnjenju spremnosti ispitanika da kažu svoja mišljenja. Ukratko, prvi model u Tablici 3 upućuje na to da se spremnost na izražavanje vlastita mišljenja prvenstveno objašnjava osobnim osjećajem moralne dužnosti da se očituje, *potencijalom* za vodstvo u mišljenju i brigom za mišljenja drugih. Dvije ključne varijable uzete iz modela spirale šutnje, razlika između osobnog mišljenja i procjene trenda dominantnog mišljenja, te između osobnog mišljenja i percipiranih mišljenja u medijima i populaciji, ne pridonose značajno objašnjenju varijanci modela. Isto to vrijedi za jedan od alternativnih prediktora, autoritarnu pokornost. Pokazalo se da je moralno pitanje koje je Noelle-Neumann istaknula kao ključnu dimenziju spiralnog procesa najbolji prediktor u modelu, ali u smislu koji je potpuno drugačiji od onog koji uzima Noelle-Neumann – kao *etički imperativ* da se očituje koji mora poslušati svaka moralna osoba, kako bi rekao Immanuel Kant. Čak i nakon uvođenja demografije odnos između prediktora i zavisne varijable i dalje stoji.

Drugi model u Tablici 3, koji objašnjava opcije javnog izražavanja koje su ispitanici doista iskoristili, objasnio je tek 20% varijance. Samo dva najjača prediktora iz prvoga modela proizvode koeficijente koji su slični onima izračunatim u prvom modelu, ali obrnutim redom: osobni potencijal za vodstvo u mišljenju daleko je najjači prediktor s $b=.29$ i $p<0.001$, nakon kojeg slijedi moralna dužnost očitovanja ($b=.19$, $p<.001$). Važnost pitanja u razgovoru, raz-

lika između osobnog mišljenja i percipiranih mišljenja u medijima i populaciji te osobna briga za mišljenja drugih, koji su u prvome modelu bili značajni prediktori, ne objašnjavaju stvarno izražavanje mišljenja. Međutim, sada je autoritarna pokornost ispitanika treći najjači prediktor ($b=.17$, $p<.001$) koji upućuje na to da što je ispitanik manje podložan autoritetima, više je opcija stvarno iskoristio u prethodnoj godini kako bi izrazio svoja mišljenja. Značajna razlika između apstraktne ili hipotetske spremnosti na komuniciranje i praktičnog komunikativnog djelovanja, koja je “zamagljena” visokim koeficijentom korelacije, može se jasno objasniti promjenama eksplanatorne moći prediktivnih varijabli. Međutim, trebalo bi spomenuti dva upozorenja: prvo, ukupna varijanca objašnjena u drugom modelu mnogo je manja nego u prvom, i drugo, kako je prije spomenuto, pouzdanost ljestvice autoritarne pokornosti je prilično niska. Ukupan bi zaključak bio da elementi modela spirale šutnje bolje igraju neku ulogu kada predviđaju spremnost na komuniciranje, ali ne mogu objasniti komunikativna djelovanja. Alternativni su se prediktori pokazali bolji, ali je velika količina varijance još ostala neobjašnjena.

Tablica 3. Prediktori spremnosti ispitanikâ da iznesu svoje mišljenje i koliko su ga često iznijeli tijekom prošle godine

NEZAVISNE VARIJABLE	ZAVISNA VARIJABLA			
	SPREMNOST NA IZRAŽAVANJE MIŠLJENJA Prilagođeni $R^2 = 0.266$		UČESTALOST IZRAŽAVANJA MIŠLJENJA U PROŠLOJ GODINI Prilagođena $R^2 = 0.199$	
	Standardizirani koeficijenti Beta	Sig.	Standardizirani koeficijenti Beta	Sig.
Autoritarna podložnost	,002	,970	-,165	,000
Razlika između osobnog mišljenja i percipiranih mišljenja medija i stanovništva	,156	,007	-,044	,467
Potencijal za voditelja mišljenja	,204	,000	,290	,000
Briga za mišljenja drugih	,191	,000	,138	,003
Važnost pitanja	,166	,000	-,024	,614
Razlika između osobnog mišljenja i procjene dominantnog trenda mišljenja	,054	,343	,051	,389
Moralna dužnost očitovanja*	,214	,000	,191	,000

* Obrnuta skala; negativni znakovi za Beta ispušteni.

Promatrajući razlike između dvaju modela u Tablici 3 u suprotnoj perspektivi – dvije zavisne varijable nalaze se u velikoj pozitivnoj korelaciji ($r=.593$, $p<.001$) i zajednička su im dva najmoćnija prediktora – možemo pretpostaviti da u određenoj mjeri odražavaju isti latentni fenomen. Očito, često izražavanje mišljenja pojačava samopouzdanje vođe mišljenja i – ako postoje negativna iskustva, poput prijetnje izolacije – spremnost na izražavanje mišljenja. (Stoga nalazi upućuju na to da ispitanici nisu smatrali da postoji nikakva značajnija prijetnja.) Vrijedi, naravno, i obratno: spremnost na izražavanje mišljenja uvjet je (ali ne dovoljan) svakog praktičnog čina izražavanja mišljenja.

Tablica 4. Prediktori spremnosti ispitanika na izražavanje mišljenja i koliko su često izrazili svoje mišljenje tijekom prošle godine kontrolirajući alternativnu zavisnu varijablu

NEZAVISNE VARIJABLE	ZAVISNA VARIJABLA			
	SPREMNOST NA IZRAŽAVANJE MIŠLJENJA Prilagođena $R^2 = 0.444$		UČESTALOST IZRAŽAVANJA MIŠLJENJA U PROŠLOJ GODINI Prilagođena $R^2 = 0.398$	
	Standardizirani koeficijenti Beta	Sig.	Standardizirani koeficijenti Beta	Sig.
Učestalost izražavanja mišljenja	,479	,000	n.a.	.
Spremnost na izražavanje mišljenja	n.a.		,519	,000
Autoritarna podložnost	,087	,026	-,168	,000
Razlika između osobnog mišljenja i percipiranih mišljenja medija i stanovništva	,136	,007	-,038	,476
Potencijal za voditelja mišljenja	,058	,179	,188	,000
Briga za mišljenja drugih	,123	,002	,032	,438
Važnost pitanja	,181	,000	-,112	,009
Razlika između osobnog mišljenja i procjene dominantnog trenda mišljenja	,031	,528	,023	,650
Moralna dužnost očitovanja*	,123	,002	,084	,042

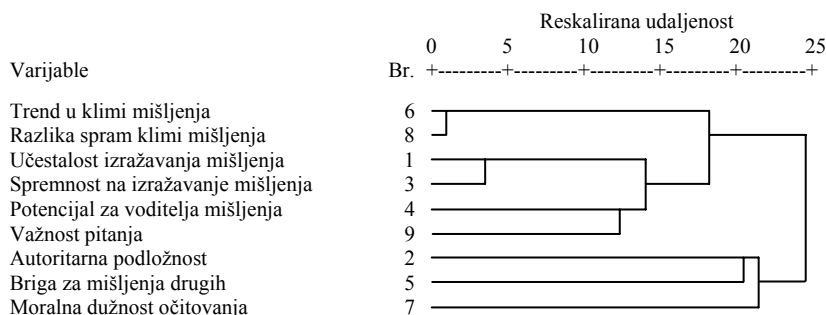
Varijanca koja je uzajamno objašnjena dvjema zavisnim varijablama u svakom modelu može biti objašnjena za jednu vrstu opće predispozicije za javno očitovanje, dok se varijanca objašnjena ostatkom prediktora može odnositi na

“suptilnije” razloge ili čimbenike. Kao alternativu inicijalnim regresijskim modelima stoga smo uključili spremnost na iznošenje mišljenja kao kovarijantu u modelu koji predviđa broj raznih očitovanja ispitanikova mišljenja u protekloj godini i obratno. Posljedično, bitno se povećao postotak objašnjene varijance u oba modela. Rezultati tih analiza predstavljeni su u Tablici 4.

Prvi od dvaju proširenih modela koji predviđa spremnost na iznošenje mišljenja sada objašnjava 44% varijance, dakle dodatnih 17,4%. Kako je i očekivano, broj opcija iskorištenih za iznošenje mišljenja u prošlosti sada je najmoćniji prediktor ($b=.48$, $p<.001$). Drugi najmoćniji prediktor iz prvoga modela – potencijal za vodstvo u mišljenju – potpuno je izgubio prediktivnu snagu. Preostale varijable u modelu sačuvala su eksplanatornu snagu, ali je ona manje značajna. Još jedna izvanredna promjena u prediktorima jest povećana uloga autoritarne pokornosti u usporedbi s prvim modelom.

Drugi prošireni model u Tablici 4 objašnjava broj različitih očitovanja ispitanikova mišljenja u protekloj godini kontrolirajući spremnost na iznošenje mišljenja. Model objašnjava 40% varijance, donoseći povećanje od 20%, a spremnost na iznošenje mišljenja sada ima najjaču prediktivnu snagu ($b=.52$, $p<.001$). Kao u slučaju inicijalnih regresijskih modela, model sa spremnošću na izražavanje vlastita mišljenja kao zavisnom varijablom ima u pogledu empirijskih podataka neznatno veću eksplanatornu snagu. U načelu, promjene u drugom modelu u Tablici 4 slijede obrazac promjena ustanovljen u prvom proširenom modelu u Tablici 4. Dva ključna prediktora iz drugog modela u Tablici 3 ostaju na snazi u proširenom modelu u Tablici 4, ali je ostatak prediktora izgubio većinu svoje prediktivne snage.

Slika 2. Razvrstavanje u skupine devet varijabli na temelju povezanosti skupina, mjereno euklidovskom udaljenošću nakon standardizacije prema varijablama

Ocjena pouzdanosti dvaju regresijskih modela s hijerarhijskim svrstavanjem u skupine ne donosi nikakvo iznenađenje. Spremnost na izražavanje mišljenja i učestalost izražavanja mišljenja previše su tijesno povezani da bi proizveli različite grozdove. Isto vrijedi za percepcije klime mišljenja i budući trend mišljenja, koji su međusobno vrlo tijesno povezani, ali prilično slabo s dvije zavisne varijable iz regresijskih modela. Na drugoj strani, kao što je bio slučaj u regresijskoj analizi, potencijal za vodstvo u mišljenju i procijenjena važnost pitanja u raspravi manje su uzajamno blisko povezani nego dvije percepcije klime mišljenja, ali su bliže objema zavisnim varijablama. Zadnja skupina “moralnih varijabli” interno je najheterogenija i tek slabo povezana s ostatom varijabli u modelu svrstavanja u skupine (vidi Sliku 2).

Diskusija

Rezultati ove studije nisu suprotni prevladavajućoj kritici modela spirale šutnje, ali možda bacaju nešto dodatnog svjetla na procese tvorbe i izražavanja mišljenja. Ti su rezultati, na primjer, sukladni s nalazom Salmona i Rucinskoga (1988) da sukladnost mišljenja ispitanika s percipiranim mišljenjima njihovih prijatelja, populacije na državnoj razini i mišljenja prikazanih u medijima nije bila povezana sa spremnosti na istupanje (navedeno u Scheufele & Moy, 2000: 16). U meta analizi statističke povezanosti između vlastitih mišljenja ispitanika, njihove percepcije većinskog mišljenja i njihove spremnosti da se očituju, ustanovljene u sedamnaest anketa, Glynn, Hayes & Shanahan (1997: 461) zaključuju da “literatura pruža malo potpore ... za tvrdnju kako na spremnost na izražavanje osjećaja utječe percipirana potpora za ta mišljenja”. Ti su zaključci prijeporni u Scheufeleovoj i Moyovoj interpretaciji zbog neprijemljene operacionalizacije varijable “spremnost na očitovanje” budući da je mjerila spremnost ispitanika da svoja mišljenja izlože prijateljima. U našoj studiji, međutim, i spremnost da se govori i stvarna javna očitovanja mišljenja ispitanika mjereni su prema hipotetskoj višerazinskoj situaciji javnog diskursa.

U oba proširena modela možemo ustanoviti proces “kristalizacije”: uvođenje novog moćnog prediktora (zavisne varijable u alternativnom modelu) smanjilo je broj “istinskih” prediktora i tako glavnu razliku između dvaju modela učinio na neki način transparentnijom. Kao posljedica, dva proširena modela u Tablici 4 mogu nam pomoći da sačinimo jednu vrstu konceptualnih “idealnih tipova”:

Prvi je model spremnosti na izražavanje mišljenja etički i usmjeren na pojedina pitanja. Čini se da osoba koju zanimaju mišljenja u okolini “osjeća” spremnost da iznese svoje mišljenje kada je riječ o nekom “važnom” prijepornom pitanju, koje “izaziva” njezin osjećaj moralne dužnosti da iznese mišlje-

nje. Ipak, ta se općenita spremnost ili moralni osjećaj dužnosti često ne uspijeva materijalizirati – u gotovo shizofreničnoj situaciji ljudi mogu razmišljati o tome da djeluju, ali se ne odlučuju djelovati.

Drugi “idealni tip” izražavanja mišljenja orijentiran je na moć i djelovanje. Na jednoj strani, obilježava ga prije svega odsutnost autoritarne podložnosti (ljudi se “usuđuju” govoriti); na drugoj strani, njegova glavna značajka je moć ili potencijal vodstva u mišljenju (“kvalificirani” su da govore). Odluku nekog lidera mišljenja motivira njegova zainteresiranost i sud o važnosti nekog pitanja a ne moralni poziv.

U istinski demokratskoj situaciji, možemo reći, potencijalni se sugovornici ne trebaju bojati govoriti zbog “specifičnosti” vlastita mišljenja budući da ne postoji nikakva realna opasnost negativnih sankcija, a kamoli izolacije. No, ono što se čini važnijim, kako sugerira naše istraživanje, jest osobna odlučnost i kvalifikacija da se javno govori. To nas vraća Deweyevu inzistiranju u njegovoj raspravi *Javnost i njezini problemi* o temeljnoj važnosti odgoja građana i njihova sudjelovanja u raspravljanju i odlučivanju – ne njegove učinkovitosti radi, nego iz razloga koji su slični Kantovoj konceptualizaciji načela javnosti kao sredstva postizanja neovisnog *zaključivanja* pojedinaca i *društvene pravde*. Inteligencija je “javna” a ne “privatna”, prema Deweyu, zato što je posljedica praktičnih mogućnosti zaključivanja i komuniciranja koje pruža zajednica. Čak i da je urođena, što je Deweyu bilo dvojbeno, “djelotvorna inteligencija” se može razviti jedino u *odgoju* koji promiču društveni uvjeti (1927/1991: 209).

Kako je također pokazano u našoj studiji, postoji velika razlika između skupine ispitanika koji (potencijalno) *žele* govoriti i skupine onih koji *jesu* govorili – ne samo u pogledu prediktivnih varijabli, nego i u pogledu veličine. Iz Tablice 1 i Slike 1 može se zaključiti da je ne više od 15 posto ispitanika u reprezentativnom uzorku odrasle populacije subjektivno i objektivno “kvalificirano” za javno zaključivanje. Je li većina prvenstveno inhibirana pomanjkanjem praktičnih mogućnosti u društvu ili subjektivnim frustracijama stvar je, naravno, daljnje diskusije i istraživanja (vidi Splichal, 2002). Ipak, u oba slučaja – tu se slažem s Deweyem – na društvu, njegovoj “Velikoj zajednici”, leži odgovornost da građanima učini dostupnim adekvatni odgoj.

LITERATURA:

- Allport, F. H. (1937) Toward a science of public opinion. *Public Opinion Quarterly*, 1(1), 7-23.
- Beniger, J. R. (1987). Toward an old new paradigm: The half-century flirtation with mass society. *Public Opinion Quarterly*, 50, str. 46-66.
- Bentham, J. (1787/1995). *The Panopticon writings*. Izdanje s uvodom M. Božoviča. London: Verso.
- Bentham, J. (1820). *On the liberty of the press and public discussion*. Nalazi se na adresi: <http://www.la.utexas.edu/research/poltheory/bentham/bsp/index.html>.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (1969) *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit*. Frankfurt am main: Fischer.
- Childs, H. L. (1965). *Public opinion: nature, formation, and role*. Princeton, N.J.: D. Van Nostrand.
- Coleman, J. (1964) *Introduction to mathematical sociology*. New York: Free Press.
- Converse, P. E. (1987). Changing conceptions of public opinion in the political process. *Public Opinion Quarterly*, 51 (4 dodat.), str. 12-24.
- Csikszentmihalyi, M. (1991). Reflections on the "spiral silence". U J. A. Anderson (ur.), *Communication Yearbook* 14 (str. 288-297). Newbury Park: Sage.
- Deutsch, M. & Gerard, H. (1955). A study of normative and informational social influence upon individual judgment. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51, 629-636.
- Dewey, J. (1927/1991). *The public and its problems*. Athens: Swallow.
- Festinger, L. (1957/1962). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, Ca.: Stanford University Press.
- Fishkin, J. S. (1997). *The voice of the people. Public opinion and democracy*. New Haven: Yale University Press.
- Ginsberg, B. (1986). *The captive public: How mass opinion promotes state power*. New haven: Yale University Press.
- Glynn, C. J. & McLeod J. M. (1984). Public opinion du jour: An examination of the spiral of silence. *Public Opinion Quarterly*, 48(4), 731-740.
- Glynn, C. J. & J. M. Mcleod (1985). *Implications of the spiral of silence theory for communication and public opinion research*. U K. R. Sanders, L. L.

- Kaid & D. Nimmo (ur.), *Political Communication Yearbook* (str. 43-65). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Glynn, C. J.; Hayes A. F. & Shanahan, J. (1997). Perceived support for one's opinions and willingness to speak out: A meta-analysis of survey studies on the "spiral of silence". *Public Opinion Quarterly*, 61, 452-463.
- Harrison, T. (1940). What is public opinion? *The Political Quarterly*, 11, 368-383.
- Jaworsky, A. (1993). *The power of silence. Social and pragmatic perspectives*. Newbury Park: Sage.
- Kant, I. (1795/1983). To perpetual peace. U *Immanuel Kant: Perpetual peace and other essays* (str. 107-144). Cambridge, Ind.: Hackett.
- Katz, E. (1983). Publicity and pluralistic ignorance. Notes on "the spiral of silence". U E. Wartela, D. C. Whitney (ur.); *Mass Communication Review Yearbook*, sv. 4 (sv. 89-100). Beverly Hills: Sage.
- Key, V. O., jr. (1967). *Public opinion and American democracy*. New York: Alfred A. Knopf.
- Lang, K. (2003). Popular sovereignty and interests as seen by the precursors of public opinion theory. *Javnost – The Public*, 10(2), 5-27.
- Lippmann, W. (1922/1960). *Public opinion*. New York: MacMillan.
- Locke, J. (1690). An essay concerning human understanding. Dostupno na adresi: <http://socserv2.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3113/locke/Essay.htm>
- Lowell, A. L. (1923). *Public opinion in war and peace*. Cambridge: harvard University Press.
- McQuail, D. Windahl S. (1993). *Communication models*. London: Longman.
- Merten, K. (1985). Some silence in the spiral of silence. U K. R. Sanders, L. L. Kaid & D. Nimmo (ur.). *Political communication yearbook* (str. 31-42). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Mills, C. W. (1959/2000). *Sociological imagination*. New York: Oxford University Press.
- Moscovici, S. (1976). *Social influence and social change*. London: Academic Press.
- Newcomb, T. M. (1950). *Social psychology*. New York: Dryden Press.
- Noelle-Neumann, E. (1974). The spiral of silence: A theory of public opinion. *Journal of Communication*, 24(2), 43-51.
- Noelle-Neumann, E. (1980/1993). *The spiral of silence. Public opinion – our social skin*. Chicago: University of Chicago Press.

- Noelle-Neumann, E. (1989). Advances in spiral of silence theory. *KEIO Communication Review*, 10, 3-34.
- Noelle-Neumann, E. (1991). The Theory of public opinion: The concept of the spiral of silence. U J. A. Anderson (ur.), *Communication Yearbook* 14 (str. 256-287). Newbury Park: Sage.
- Park, R. E. (1904/1972). *The crowd and the public*. Chicago: University of Chicago Press.
- Price, V. & Allen, S. (1990). Opinion spirals, silent and otherwise. *Communication Research*, 17(3), 369-392.
- Price, V. & Oshagan, H. (1995). Social-psychological perspectives on public opinion. U T. L. Glasser i C. T. Salmon (ur.), *Public opinion and the communication of consent* (str. 177-216). New York: Guilford.
- Price, V., Capella, J. N. & Nir L. (2002). Does disagreement contribute to more deliberative opinion? *Political Communication*, 19, 95-112.
- Riesman, D. (1950/1991). *The lonely crowd*. New Haven: Yale University Press.
- Ross, E. A. (1901/1969). *Social control. A survey of the foundations of order*. Cleveland: The Press of Case Western Reserve University.
- Salmon, C. T. & Kline, G. D. (1985). The spiral of silence ten years later: An examination and evaluation. U K. R. Sanders, L. L. Kaid & D. Nimmo (ur.), *Political communication yearbook* (str. 3-29). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Scherer, H. (1990). *Massenmedien, Meinungsklima und Einstellung. Eine Untersuchung zur Theorie der Schweigspirale*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Scheufele, D. A. & Moy P. (2000). Twenty-five year of the spiral of silence: A conceptual review and empirical outlook. *International Journal of Public Opinion Research*, 128(1), 3-28.
- Splichal, S. (1999). *Public Opinion. Developments and controversies in the 20th century*. Lanham: Rowman and Littlefield.
- Splichal, S. (2002). *Principles of publicity and press freedom*. Lanham: Rowman and Littlefield.
- Sumner, C. (1997). Social control: the history and politics of a central concept in Anglo-American sociology. U *Social control and political order*, ur. R. Bergalli & C. Sumner (str. 1-33). London: Sage.
- Tarde, G. (1969). *On communication and social influence*, ur. T. N. Clark. Chicago: University of Chicago Press.

Tokinoya, H. (1996). A study on the spiral of silence in Japan. *Keio Communication review*, 18, 33-46.

Toennies, F. (1922). *Kritik der öffentlichen Meinung*. Berlin: Julius Springer.

Wilson, F. G. (1962). *A theory of public opinion*. Chicago: Regnery.

Zaller, J. R. (1992). *The nature and origins of mass opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dodatak 1. Varijable i indikatori uključeni u regresijski model

SPREMNOST NA IZNOŠENJE MIŠLJENJA

Primijenjene su mjere spremnosti na iznošenje mišljenja vezane za konkretno pitanje. Svaki ispitanik mogao je odabrati devet različitih opcija javnog izražavanja koje bi rado iskoristio za svako kontroverzno pitanje.

UČESTALOST IZNOŠENJA MIŠLJENJA U PROTEKLOJ GODINI

Ispitanici su izvijestili o broju različitih prilika (do devet) da iznesu svoje mišljenje koje su iskoristili u protekloj godini.

RAZLIKA IZMEĐU OSOBNOG MIŠLJENJA I PERCIPIRANOG MIŠLJENJA DRUGIH

Ispitanici su iznijeli vlastito mišljenje o svakom kontroverznom pitanju na ljestvici od 1 do 5 (protiv – za) i procijenili mišljenja (1) obitelji i prijatelja, (2) kolega na poslu, (3) zemlje u cjelini, (4) masovnih medija. Apsolutna razlika izračunata je za svaki par mišljenja (0 – nema razlike; 4 – maksimalna razlika) za svako pitanje.

RAZLIKA IZMEĐU OSOBNOG MIŠLJENJA I PERCEPCIJE BUDUĆEG TRENDRA

Ispitanici su također, na ljestvici od jedan do pet, iznijeli svoja očekivanja u pogledu budućeg smjera i stupnja promjena mišljenja za svaku od tri kontroverzne teme u (1) zemlji i (2) medijima. Još jednom, apsolutna razlika izračunata je između ispitanikova osobnog mišljenja i njegove procjene promjena mišljenja u zemlji i medijima (0 – potpuno sukladno, 4 – potpuno nesukladno).

POTENCIJAL ZA VODSTVO U MIŠLJENJU

Za potencijal za vodstvo u mišljenju primijenili smo mjerenje prema specifičnom spornom pitanju. Potencijal je ocijenjen slaganjem ljestvice koja je mjerila individualno znanje (od 1 – potpuna neupućenost do 5 – velika upućenost)

i ispitanikovu procjenu vjerojatnosti da će ga za mišljenje o svakom od tri pitanja pitati ljudi koje poznaje.

MORALNA DUŽNOST OČITOVANJA

Moralna dužnost očitovanja mišljenja, unatoč mogućim neugodnim posljedicama, mjerena je prema pet stavaka na ljestvici od 1 do 5.

AUTORITARNA PODLOŽNOST

Za mjerenje ispitanikove sklonosti autoritarnoj podložnosti na ljestvici od 1 do 5 uzeto je sedam stavaka.

BRIGA ZA MIŠLJENJA DRUGIH

Od ispitanika se tražilo da kažu čija mišljenja (ako ičija) i koliko često uzimaju za usporedbu kada dođu do vlastita mišljenja. Za svaku od sedam hipotetskih referentnih skupina upitani su da na ljestvici od 1 do 5 procijene misle li na njih redovito ili nikada.

VAŽNOST TEMA

Ispitanici su procijenili važnost svakog spornog pitanja na kontinuumu od 1 (uopće mi nije važno) do 5 (vrlo važno).

	Br.	Sredina	SD	Alfa pouzdanost
SPREMNOST NA IZNOŠENJE MIŠLJENJA O (0,9)	421	3.7205	2.37486	.8082
NATO-u (9 OPCIJA, alfa = 0.8493)	428	3.9252	2.80916	
POBAČAJU (9 OPCIJA, alfa = 0.8491)	423	4.3002	2.83966	
DŽAMIJI (9 OPCIJA, alfa = 0.8639)	429	2.8368	2.73459	
UČESTALOST IZRAŽAVANJA MIŠLJENJA U PROTEKLOJ GODINI (0,9)	427	1.4848	1.50948	.7041*
RAZGOVOR S KOLEGAMA NA POSLU (0,1)	431	.62	.487	
STAVLJANJE NALJEPNICE NA AUTOMOBIL (0,1)	433	.02	.143	
SUDJELOVANJE NA POLITIČKOM SKUPU ILI JAVNIM DEMONSTRACIJAMA (0,1)	432	.06	.242	
RASPRAVLJANJE O TEMI NA SASTANKU S LJUDIMA SUPROTNOG MIŠLJENJA (0,1)	431	.39	.488	
POTPISIVANJE PETICIJE (0,1)	433	.10	.296	
SUDJELOVANJE U "BRBLJAONICI" NA INTERNETU POD VLASTITIM IMENOM (0,1)	432	.10	.300	
ODGOVARANJE NA NOVINARSKO PITANJE (0,1)	432	.06	.229	
PISANJE PISMA ILI ČLANKA ZA NOVINE (0,1)	432	.04	.200	
TELEFONSKO JAVLJANJE U RADIJSKU ILI TV EMISIJU UŽIVO (0,1)	432	.10	.300	

	Br.	Sredina	SD	Alfa pouzdanost
RAZLIKA IZMEĐU OSOBNOG MIŠLJENJA I PERCIPIRANOG MIŠLJENJA DRUGIH (0,4)	415	1.0639	.42893	.5730*
OBITELJI I PRIJATELJA – O NATO-u	434	.7995	.90618	
KOLEGA – O NATO-u	418	1.1220	.88523	
NACIJE – O NATO-u	434	1.1429	.96968	
NOVINA – O NATO-u	433	1.3072	1.04985	
OBITELJI I PRIJATELJA – O POBAČAJU	433	.7159	.87409	
KOLEGA – O POBAČAJU	421	1.0428	.90136	
NACIJE – O POBAČAJU	433	1.2240	.98280	
NOVINA – O POBAČAJU	433	1.3834	.96028	
OBITELJI I PRIJATELJA – O DŽAMIJI	434	.7235	.84997	
KOLEGA – O DŽAMIJI	421	.9335	.86484	
NACIJE – O DŽAMIJI	435	1.2000	1.10257	
NOVINA – O DŽAMIJI	434	1.1659	.94668	
RAZLIKA IZMEĐU OSOBNOG MIŠLJENJA I PERCEPCIJE TRENTA (0,4)	433	1.2787	.51890	.5577*
U MEDIJIMA – O NATO-u	434	1.3756	1.06572	
U VEĆINI POPULACIJE – O NATO-u	434	1.2189	1.03763	
U MEDIJIMA – O POBAČAJU	433	1.5058	.76412	
U VEĆINI POPULACIJE – O POBAČAJU	433	1.3002	.90647	
U MEDIJIMA – O DŽAMIJI	435	1.2115	.88841	
U VEĆINI POPULACIJE – O DŽAMIJI	435	1.0437	.88792	
POTENCIJAL ZA VODSTVO U MIŠLJENJU (1,5)	432	3.0521	.72310	.6786
Ako se usporedite s ljudima koje osobno poznajete, koliko ste upoznati s argumentima za i protiv ulaska Slovenije u NATO?	433	3.55	1.130	
Koliko je vjerojatno da će vas osoba koju poznajete upitati za mišljenje o ulasku Slovenije u NATO?	434	3.43	1.390	
Ako se usporedite s ljudima koje osobno poznajete, koliko ste upoznati s argumentima za i protiv prava žena na pobačaj?	433	3.34	1.071	
Koliko je vjerojatno da će vas osoba koju poznajete upitati za mišljenje o pravu žena na pobačaj?	433	2.87	1.232	
Ako se usporedite s ljudima koje osobno poznajete, koliko ste upoznati s argumentima za i protiv izgradnje džamije?	435	2.89	1.239	
Koliko je vjerojatno da će vas osoba koju poznajete upitati za mišljenje o izgradnji džamije?	435	2.66	1.398	
MORALNA DUŽNOST OČITOVANJA (1,5)	424	2.7459	1.10649	.7335
... čak i ako bi vaše mišljenje nekog povrijedilo	430	3.84	1.586	
... čak i ako biste zbog svoga mišljenja izgubili prijatelje	429	2.89	1.695	
... čak i ako bi vas ljudi prezirali	427	2.79	1.712	
... čak i ako bi se vaše mišljenje razlikovalo od većine	428	2.54	1.666	

	Br.	Sredina	SD	Alfa pouzdanost
Poželjno je da se osoba očituje čak i ako izaziva negodovanje drugih.	429	1.69	1.241	
AUTORITARNA PODLOŽNOST (1- neslaganje, 5 - slaganje)	429	3.7450	.79951	.6246
Kada bi ljudi više radili i manje govorili, svima bi bilo bolje.	429	4.18	1.155	
Nekoliko utjecajnih lidera može za ljude učiniti više od zakona i javnih rasprava.	429	4.10	1.243	
Razjedinjenost u društvu uzrokuje malodušnost među ljudima.	429	4.09	1.251	
Kada zemlji prijete rat, ima pravo ograničiti slobodu izražavanja.	429	3.39	1.672	
Vjerojatnije je da je većinsko mišljenje pravilno, a ne manjinsko.	429	3.59	1.513	
BRIGA ZA MIŠLJENJA DRUGIH (1,5)	412	2.9411	.98507	.8394
ČLANOVI OBITELJI	427	2.44	1.404	
PRIJATELJI	427	2.77	1.275	
KOLEGE NA POSLU	414	3.53	1.598	
LJUDI U SUSJEDSTVU	428	3.43	1.337	
NOVINARI	428	3.31	1.358	
STRUČNJACI	428	2.40	1.345	
VEĆINA SLOVENACA	427	3.13	1.478	
VAŽNOST TEMA	432	2.9753	.62302	
ULAZAK SLOVENIJE U NATO	433	3.35	.877	
PRAVO ŽENA NA POBAČAJ	433	3.34	.917	
IZGRADNJA DŽAMIJE U GLAVNOM GRADU	433	2.24	1.034	

*Koeficijent pouzdanosti alfa označen je zvjezdicom za varijable koje nisu mjerene stavovima, gdje se **ne** pretpostavljaju visoki koeficijenti korelacije među indikatorima.

** Obrnuta skala.

Slavko Splichal

The Rationality of Discourse vs. Discursive Surveillance Controversies between Two Conceptualizations of Public Opinion in Theory and in Empirical Research

SUMMARY

A nationwide telephone survey of 435 adult Slovenes examined the impact of alternative sets of predicting variables on individuals' willingness to speak in public and their actual public conduct. The design of empirical study proceeds from a theoretical discussion of whether the model of "public opinion as social control," such as the spiral of silence, may indeed compensate for the conceptual and explanatory "deficiencies of rational public opinion," in which several arguments against a simplistic surveillance model of public opinion are presented. As a result, a set of seven predicting variables was used to measure the importance of different sources of variation in the dependent variables. The study reveals significant differences between the respondents' hypothetical willingness to speak and the actual public expression of their own opinions in terms of predicting variables, and between alternative explanations of both dependent variables. On the whole, the survey results support the theoretical arguments against the exclusion of the "rational" component from (empirical) public opinion studies.

Keywords: public opinion, rationality, surveillance, spiral of silence, political process